

DOC: GA18/EC17/REP/01

ONSEKİZİNCİ KEİPA GENEL KURULU
EKONOMİ, TİCARET, TEKNOLOJİ VE ÇEVRE MESELELERİ KOMİSYONU

“SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI TEŞVİK”
HAKKINDA
RAPOR

RAPORTÖR: SAYIN VOLODYMYR CHERNYAK (UKRAYNA)

18nci Genel Kurul tarafından 5 Aralık 2001 tarihinde Sofya’da kabul edilen metin.

I. GİRİŞ

1. KEİ üyesi devletler, küresel ekonomiye başarıyla entegre olabilmek için kalkınma stratejilerinde önemli değişiklikler yapıyorlar. Devam etmekte olan bu süreç içerisinde KEİPA, bölgenin tek kalkınma modelinin sürdürülebilirlik olduğunu ısrarla vurguladı. 'Karadeniz'de Çevrenin Korunması: Yeni Güçlükler' hakkındaki 49/2001 sayılı KEİPA Tavsiye Kararı, herhangi bir bölgesel kalkınma stratejisinde, doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılması ve sürdürülebilirlik konseptinin tarım, turizm ve ekonomi gibi sektörel politikalara dercedilmesi konularının son derece temel olduğunu vurgulamaktadır.

2. KEİ bölgesi muazzam bir tarım potansiyeline ve tarım endüstrisi açısından çok geniş imkanlara sahiptir. Aynı zamanda küresel açıdan çok önem taşıyan eşsiz bir ekosistemi barındırmaktadır. Bir taraftan meşhur 'yeşil devrim' diğer taraftan pazar ekonomisine geçiş süreci, bütün KEİ ülkelerini, bölgesel ekonomi için büyük önemi bulunan tarım sektöründe bir yeniden yapılanmaya gitmeye zorlamıştır. Tarım, KEİ ülkelerinin geleceği için son derece önemlidir. Zira bu sektör, KEİ ülkelerinde çok fazla sayıda insanı istihdam etmekte ve Avrupa'nın diğer ülkelere kıyaslandığında ulusal ekonomilerdeki payı ve katkısı çok daha yüksek olmaktadır.

3. Bu Rapor, tarımı destekleme imkanlarının araştırılmasına ve üzerlerindeki nüfusun refahını temin etmek amacıyla tarım alanlarının sürdürülebilir şekilde canlandırılması çalışmalarına Asamble'nin katılmak isteğinin bir sonucudur. Bu bağlamda Komisyon, tarım ve kırsal kalkınma politikaları için ortak bir zemin yaratmaya çalışan işbu Raporunu takdim etmektedir.

4. Raporun hazırlanması sırasında Yunanistan, Romanya, Türkiye ve Ukrayna delegasyonlarının gönderdiği bilgilerden ve WTO (Dünya Ticaret Örgütü), UN – FAO (BM Gıda ve Tarım Örgütü), OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı), Dünya Bankası ve AB gibi uluslararası kuruluşlardan sağlanan bilgilerden istifade edilmiştir.

II. SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE KIRSAL KALKINMA KONSEPTİ

5. Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma (STKK); ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel meselelerin tarım politikalarına dahil edilmesi ihtiyacına işaret eden bir konseptir. 1992 Yılında Rio Dünya Zirvesi'nde (UNCED) kabul edilen ve sürdürülebilir kalkınmanın uygulanması için hazırlanmış olan eylem planını temsil eden Gündem 21 aşağıdakileri ifade etmektedir:

"Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınmanın temel amacı, gıda üretimini sürdürülebilir şekilde çoğaltmak ve gıda güvenliğini arttırmaktır. Bunun için eğitim girişimleri, ekonomik teşviklerin kullanımı, uygun ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi (böylelikle besleyici değeri yeterli gıdaların istikrarlı şekilde arzı ve korunmasız grupların bu arza erişimi mümkün olacaktır), pazar odaklı üretim, sefaleti azaltmak için istihdam ve gelir üretimi ile doğal kaynakların yönetimi ve çevrenin korunması gerekmektedir" (Gündem 21, 1992).

6. Sürdürülebilir tarım, üç temel hedefi bir araya getirmektedir: **çevre sağlığı, ekonomik karlılık ve sosyal ve ekonomik eşitlik**. Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkanını tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamamız gerektiği ilkesine dayanmaktadır. STKK stratejilerinin etrafında geliştiği üç temel nokta bulunmaktadır: I) *gıda güvenliği* – kendi kendine yeterlik ve kendinden eminlik arasında arasında uygun ve sürdürülebilir bir dengenin tesisi suretiyle, ii) *sefaletin yok edilmesi*, kırsal bölgelerde istihdam ve gelir üretmek, iii) *çevrenin korunması* ve doğal kaynakların muhafazası. Bu amaçlar, teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir.

7. Son elli yıl zarfında tarım, çok büyük değişiklikler geçirmiştir. Yeni teknolojiler, makinalaşma, artan kimyasal madde kullanımı, ihtisaslaşma ve üretim maksimizasyonunu destekleyen hükümet politikaları nedeniyle gıda ve lif verimliliği son derece yükselmiştir. Her ne kadar bu değişiklikler pek çok olumlu etkiye vesile oldu ve çiftçilikte vaki pek çok riski azalttı ise de dünya tarım çevresi bakımından önemli maliyetler de sözkonusu olmuştur. Toprak kayıpları, yüzey sularının kirliliği, aile çiftliklerinin azalması, artan üretim maliyeti, kırsal ekonomilerdeki ekonomik ve sosyal şartların birbirinden ayrılması bu maliyetlerden başlıcalarıdır. Sürdürülebilir tarım ve ona bağlı olarak gıda güvenliği, insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki yaygın etkilerinin tehdidi altındadır: küresel ısınma, ormanların kaybı, uygun olmayan tarım teknikleri kullanmanın sonucu olarak su ve rüzgar kaynaklı toprak erozyonu ve özellikle su kaynakları gibi nadir olan kaynakların aşırı kullanılması.

8. Aynı zamanda tarımsal sektörde yaşanan daha sofistike metotlara geçiş süreci, kırsal işsizliği büyük oranda artırma tehlikesini taşımaktadır. Hizmet ve üretim sektörleri ise, tarımın açığa çıkardığı iş gücüne ilk anda alternatif istihdam yaratamayacaktır. Kırsal alanlarda üzerinde yaşayan nüfusa yönelik kaynaklar son derece sınırlıdır. Dolayısıyla sonuç insanların şehirlere göç etmeleri ve kırsal nüfusun azalması olacaktır. Bu kırsal nüfus azalmasının sonuçları, kırsal bölgelerde sağlanmış olan eğitim, sağlık ve eğlence hizmetleri ile sosyal hizmetlerin seviyesindeki düşüş ile kendisini göstermektedir. Bu nedenle STKK, sadece çevresel sürdürülebilirliği değil de ayrıca sosyal, kurumsal ve ekonomik sürdürülebilirliği de kapsamaktadır.

9. Tarım ve kırsal kalkınmaya ait düşünce ve meseleler; küreselleşme, artan çevresel kaygılar, yönetim değişiklikleri, nüfus dinamikleri ve sosyo-ekonomik değişimler gibi bir dizi yeni ve bazen münakaşalı gelişme yüzünden sürekli olarak değişmektedir.

III. TARIM POLİTİKASI REFORMU İÇİN KÜRESEL BASKILAR

10. Bir yanda WTO ticaretin serbestleşmesine öncü olurken diğer tarafta AB politikaları, kırsal toplulukların sürdürülebilirliğini desteklemekte ve KEİ ülkelerini kendi tarım sektörlerini yeniden yapılandırmaya zorlamaktadır. Bölgedeki tarım reformlarını şekillendiren faktörler ise aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

i) Halihazırda genel trend; mal fiyatları ile üretimi serbestleştirmeye ve daha entegre ve ademimerkeziyetçi bir kırsal kalkınmaya doğrudur. Tarımda ticaret serbestisi ile ilgili son toplantıda, 1995 yılında yürürlüğe girmiş olan Tarıma dair Uruguay Toplantısı Anlaşması (URAA) ortaya çıkmıştır. URAA ile ilgili olarak ortaya çıkan siyasi konular şunlardır: pazara erişim, ihracatta rekabet ve yurtiçindeki destekler. Reformun bu noktaları, ileriye dönük daha fazla bir serbestinin hareket noktalarıdır.

ii) Gelecekte olabilecek bir AB üyeliği (diğer taraftan AB, tüm KEİ ülkelerinin başlıca ticaret partneridir), sektöre ait politika reformlarını etkilemektedir. *Gündem 2000*'de öngörülen Ortak Tarım Politikasının oluşturulması devam eden bir süreçtir ve sadece mevcut AB üyeleri (Yunanistan) üzerinde değil aynı zamanda gelecekteki üyeler (Bulgaristan, Romanya, Türkiye gibi) üzerinde de uzun vadeli etkileri olacaktır. KEİ Ülkeleri için son derece önemli olan bir başka husus ise; giriş öncesi dönemde başvuru sahibi ülkelerde sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınmayı desteklemeyi, tarım sektörü ve kırsal bölgelerin uzun vadeli düzenlenmesini etkileyen sorunları çözmeyi, ortak tarım politikası ve onunla ilgili politikalar söz konusu olduğunda Topluluk mevzuatının (acquis) uygulanmasına yardımcı olmayı amaçlayan AB Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı (Sapard)'dır.

iii) Tüketicinin korunması ve uluslararası ve Avrupa gıda kalitesi standartları ve uygulamaları hakkında çoğalan endişeler.

iv) Uluslararası Sözleşmelerin zorunlu hükümlerinin tarım politikalarındaki çevresel sorunlar ile birleştirilmesi.

11. KEİ ülkelerinde tarımın yeniden yapılandırılması ve modernizasyonu ile işleme tesislerinin iyileştirilmesinden kaçış sözkonusu değildir. Küreselleşme, WTO üyeliği, AB'nin genişlemesi ve ticaretin giderek serbestleştirilmesi; artan rekabetle başa çıkmak için bu değişikliklerin gerekli olduğunu göstermektedir. Üreticilerin yahut piyasaların bu trendden ayrılmaları kesinlikle mümkün değildir. Bugün hiçbir ülkenin hem primer üretimde hem de gıda işleme sürecinde temel bazı düzenlemeleri yapmadan durması mümkün değildir. Küresel baskılara ve yurtiçi kaynaklı taleplere yanıt olarak KEİ ülkeleri; yeniden yapılanmayı, modernizasyonu, verimliliğin artırılmasını, maliyetlerin düşürülmesini, tarım ve gıda işleme sektörlerinin rasyonelleştirilmesini sağlamak amacıyla muhtelif tedbirler almaktadırlar.

IV. STKK İÇİN BÖLGESEL BİR BAĞLAM

12. **Genel özellikler.** KEİ Bölgesi, dünya gıda ihtiyacında öngörülen artışın karşılanmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilecek dünyadaki birkaç bölgeden birtanesidir. Bölgenin temel karakteristikleri şunlardır: iklim, topografya ve bitki çeşitliliği; ekonomik ve siyasi reformlar sayesinde gelir ve gelişmişlik seviyesi çeşitliliği ve doğal kaynak bazında çeşitlilik. Bölgede tarımın (çiftlik hayvanları ve ormancılık dahil) GSYİH'a katkısı % 10 (Rusya) ile % 50 (Arnavutluk) ve kırsal bölgelerde çalışan insanların toplam nüfusa oranı % 23 (Rusya) ile % 59 (Arnavutluk) arasında değişmektedir. Toplam tarımın GSYİH'daki payı % 11, toplam iş gücü içerisindeki payı % 20'dir. Ekilebilir arazi miktarında da çeşitlilik sözkonusudur ve bu oran Ukrayna'daki % 57 ile Gürcistan'daki % 11'e oranları arasında değişmektedir. Bütün ülkelerde tarımda istihdam edilen işgücü payının GSYİH içerisinde tarımın temsil ettiği paydan daha yüksek olması ise verimliliğin azlığına ve tarımın ekonominin işgücü yoğun bir sektörü olduğuna işaret etmektedir. Pekçok ülkede zaman içerisinde geçimini tarımdan kazanan insanların sayısı düşecektir. Bununla birlikte, bu bölgede ve özellikle BDT ülkelerinde çiftçilik, ekonominin geriye kalanı çöktüğünde işe yarayacak temel bir 'sosyal güvenlik ağı' niteliğindedir ve çiftlik harici kırsal ekonominin genişlemesi için pek çok imkanlar bulunmaktadır.

13. GSYİH'a yaptığı küçük katkıya rağmen Balıkçılık Sektörü, kalkınma ve istihdam probleminin yaygın olduğu kıyı bölgelerinin büyük bölümünde ulusal ekonomiler açısından son derece önem taşımaktadır.

14. Geçiş dönemi olan 1990 – 1996 yıllarında tarım üretimi yılda ortalama % 7.8 oranında düşmüştür. Geçiş süreci devam eden pek çok ülkede hala düşmeye de devam etmekle beraber özellikle son birkaç yılda önemli artış işaretleri de mevcuttur. Geleneksel pazarların kaybedilmesi ve yurtiçi desteğin yok olması, asıl gelirini tarımsal faaliyetlerden kazanan kırsal nüfusun yoksulluğunun artmasının temel nedeni olmuştur. Bugün pek çok kırsal ailenin hem çok az mali imkanları bulunmaktadır hem de girdi kullanımı ve mahsul ve çiftlik hayvanı gelirleri ciddi oranda düşmüştür. Çiftlik makinalarına ya da makina bakımına ve altyapıya yapılan yatırımlar çok azdır. Tarım ve tarım endüstrisi sektöründe bu düşüşün yaşanmasına ve bugün kırsal topluluklarının sürdürülebilirliğinin sorgulanmasına yol açan bir dizi faktör bulunmaktadır: önemli ihracat pazarlarının kaybedilmesi; yakıt, ekipman ve gübre sıkıntısı; arazi özelleştirmesinde ilerleme sağlanamaması. Üreticiler ile borç verenler nezdinde yarattığı belirsizlik ve risk nedeniyle genel makroekonomik istikrarsızlık, tarım sektörünün karlılığını etkilemektedir. Bu durum mevcut mali kurumları ve bankacılık sistemini zora sokmaktadır. Düşük karlılık

ve başarısız reformlar arasındaki bağ, iyi tanımlanmış mülkiyet haklarını tesis etmek konusunda karşılaşılan güçlüklerle de ilintilidir.

15. Sosyal açıdan bakıldığında, bölgede mevzubahis olan son on yılın çoğalmış sosyal problemleri ve giderek artan yaygın sefaletin kuvvetli kırsal kökleri bulunmaktadır (bölgesel ortalamaya göre fakir nüfusun yaklaşık yarısı kırsal alanda yaşamaktadır). Eski kurumların (kollektif çiftlikler) ortadan kalkması ve yeni kurumların (özel çiftlikler, pazarlar, tarım endüstrisi ve piyasa odaklı kamu yönetimi) gelişmesine mani olan engeller kırsal kesimin fakirleşmesinin önemli nedenleridir. Tüm KEİ ülkelerinde kentsel nüfus ile kıyaslandığında kırsal nüfusun sağlık bakımı, eğitim, yol, su ve iletişim imkanlarına erişimi çok daha kötü durumdadır.

16. Arazi reformu ve özelleştirme, geçiş döneminin en münakaşalı meseleleri olmuştur. Pekçok KEİ ülkesinde devlet mülkiyetindeki büyük çiftliklerin özelleştirilmesi süreci 1990'ların başında başlamıştır. Özelleştirme her ülkede farklı şekillerde yapılmış olsa da karşılaşılan çok sayıda engel nedeniyle kapsamı dar olmuştur. Ortaya teknik engeller (örneğin güvenilir kayıtların bulunmaması), hukuki engeller (örneğin mülkiyet hakları), ekonomik engeller (sektörde yatırım dönüşü potansiyelinin olmaması) ve siyasi engeller (örneğin yolsuzluk) çıkmıştır. Pekçok çiftlik küçük aile işletmeleri niteliğindedir. Ancak bununla birlikte kooperatif ve dernek işletmeleri de bulunmaktadır. Her ne kadar genç çiftçilerin sayısı artmakta ve çiftçilik usulleri değişmekte ise de genel olarak bütün KEİ ülkelerinde istatistiki bilgilere ulaşmak son derece güç olmaktadır. Çiftlikler modernize edildiklerinde işgücüne olan talep de düşecektir. Ancak bu modernizasyon süreci henüz büyük ölçüde tamamlanmamış bulunmaktadır. Diğer taraftan çiftçilik harici faaliyetler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Fakat kırsal alanlardaki fiziki ve sosyal altyapı, bu tür faaliyetleri barındırmaya yetmemektedir.

17. Bir başka mesele ise su kirliliği, ormanların kaybı ve tarım arazilerinin bozunması ile kırsal halkın sağlığı gibi çevresel meselelerin olumsuz etkileridir. Öte yandan, sürdürülemez tarım metodları ve üretim ile işleme sanayiinde çevre dostu teknolojilerin uygulanması için yeterli finansal imkanın bulunmaması, bölgenin çevre performansını büyük ölçüde düşürmektedir. Geliştirilmiş su, arazi ve orman yönetimi temel çevresel hedefler olup herbirinin tarım ve kırsal kalkınmada daha iyi şartlar tesis edilmesine yardımcı olacağı ümit edilmektedir.

18. Bu noktada belli bazı başarılarından söz etmek gerekmektedir. Artık bölgenin tüm ülkelerinde piyasa ekonomilerinin temelini oluşturan yeni yasa ve kurumlar mevcuttur ve GSYİH değerleri düzelmeye başlamıştır. Tarım üretiminin % 50'den fazlası, tarım arazilerinin çoğunluğu ve tarım işleme tesislerinin büyük bölümü özel sektör elindedir. Fiyatlar, ticaret ve pazarlama koşulları geliştirilerek serbestleştirilmiştir. Pekçok ülkede fiyat, ticaret politikası, vergi, arazi mülkiyeti ve hukuk reformu gibi konularda çiftlik üretim ve girdi pazarlarının oluşmasını teşvik eden kamu politikaları devreye sokulmuştur.

19. Ülke Notları. KEİ içerisinde her ülkenin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Mamafih, genel durum ile ilgili kısa bir takdim yapabilmek için muhtelif karakteristikleri ortak olan ülkeler bir arada gruplandırılmıştır.

20. Bulgaristan, Moldova ve Romanya iyi birer tarım, çiftlik hayvanı ve orman potansiyeline sahiptirler (Romanya, Orta ve Doğu Avrupa toplam tarım sahasının dörtte birine sahiptir). Arazinin çoğunluğu özelleştirilmiştir (Romanya'da 2000 yılında toplam arazinin % 85'i özel mülkiyetti) ve pazar ekonomisi için gereken hukuk ve mevzuat altyapısını sağlama çalışmaları son derece yoğun olarak yürütülmektedir. Bununla beraber arazinin bölünmesi konusu önemli bir meseledir (zira küçük çiftliklerin pek çoğunun yeni makinaya yatırım yapacak imkanı yoktur) ve orman arazisinin iyi planlanmadan özel sahiplere verilmesi orman yönetimini büyük ölçüde güçleştirmektedir.

Kentsel yoksulluk ile kıyaslandığında kırsal yoksulluk Romanya (2,4 kat) ve Moldova'da (1,4 kat) son derece yüksektir. Bununla birlikte araziyle iştiğal etmek asgari geçim imkanını sağlayabildiği için insanların kırsal bölgelere doğru bir hareketi de sözkonusudur. Mali politikalar özel yatırımlara kolaylık sağlamadığı için gıda işleme sektöründe hala bir düzelme yaşanmamıştır. Halihazırda Bulgaristan'da bulunan işleme endüstrisinin toplam kapasitesinin yaklaşık % 40'ile çalışmaktadır. Romanya'da kendi ürettiği gıdayı tüketim oranı, toplam gıda tüketiminin üçte birine karşılık gelmektedir. Sulama sistemlerinin rehabilite edilmesi öncelikler arasında yer almaktadır; Romanya'da ekilebilir arazilerin % 31'inde sulama tesisi bulunmakta iken Bulgaristan'da ulusal sistemin % 40'ile düşük etkinlikle çalışmaktadır. Bulgaristan'da 1994 yılında toplam tarım istihdamının % 94,4'ünün özel sektörün elinde olması kaydedeğer bir durumdur. Bulgaristan ve Romanya'da AB'ye katılım beklentisi reformu sürüklemektedir. Her iki ülke de 2000 yılında SAPARD (AB katılım öncesindeki ülkeler için tarımsal yatırım fonları) programı çerçevesinde tarım ve kırsal kalkınma Ulusal Planlarını sundular. Moldova'nın ekonomisi son derece tarıma bağımlıdır (temel ekonomik faaliyet mahsul üretimidir). Arazinin dörtte üçü tarıma müsait olmakla beraber on yıllar boyunca arazinin durmaksızın ekilmesi toprağı büyük oranda güçsüz bırakmıştır. 1996'dan bu yana Moldova, devlet elindeki çiftlikleri küçük özel ünitelere bölmek için bir Ulusal Arazi Programı'nı uygulamaktadır. Halihazırda özel çiftlikler, toplam tarım üretiminin % 60'ından fazlasını sağlamaktadırlar.

21. **Arnavutluk** ekonomisinin en büyük tek sektörü, GSYİH'nin % 54,4'üne karşılık gelen (1998) tarımdır. 1991'den itibaren başlayan reformlar tarımda hızlı bir canlanmaya neden olsa da tarım ekipmanlarının yetersizliği, pazarlara ulaşım ve yetersiz sulama imkanı gibi konulara ancak 1990'ların sonuna gelindiğinde eğilinmeye başlamıştır. Özelleştirme süreci, arazi mülkiyetlerini pek çok parçalara bölmüştür. Bu parçaların tescili sürecinde ise çok sayıda birbiriyle ihtilafli hak talepleri ortaya çıkmıştır. Kırsal yoksulluk endeksleri, kentsel bölgelerin dört kat üzerindedir. Arnavutluk'ta orman alanları son derece fazla olmasına rağmen araştırmalar, son on yılda yaşanan kontrolsüz kesimler nedeniyle ormanların % 30'unun zarar gördüğünü göstermektedir.

22. **Türkiye**'nin tarım ekonomisi son derece çeşitlidir; topraklar erozyona karşı korunmasızdır ve pek çok yerde ilave sulama imkanlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Tarım işleme sektörleri rekabetçi olmakla beraber hububat ve sınai mahsul üretimi ve pazarlaması çarpık politikalarla karşı karşıya kalmaktadır (tarım desteklerinin hükümete maliyeti her yıl GSYİH'nin % 2,5'üne kadardır). 1999 Yılında tarım GSYİH'nin % 15'ini üretmiş ve toplam işgücünün % 45,8'ini barındırmıştır. Yani verimlilik düşüktür. Yabancı yatırımcılar ortaklıklar kurabilmekte ancak arazi satın alamamaktadır. Türkiye, mevzuatını Avrupa tarım politikasına uydurmaya başlamıştır. Ayrıca idari kapasitenin yükseltilmesi, arazi tescilinin yapılması, üretici grupların kalkınmasının teşvik edilmesi ve gıda emniyeti ile gıda kalite standartlarının geliştirilmesi çabaları da devam etmektedir.

23. **Güney Rusya ve Ukrayna** mükemmel siyah topraklara sahip olmakla beraber sürdürülemez çiftçilik uygulamaları nedeniyle bu toprakların verimliliği tehdit altındadır. Her iki ülkenin muazzam arazi imkanları, yaygın çiftlik uygulamalarına müsaade etmektedir. Dünya gıda güvenliğine her ikisinin de büyük katkı sağlama potansiyeli bulunmaktadır; Rusya dünya balık üretiminin % 25'ini yapmaktadır ve dünya ormanlarının % 22'sine sahiptir. Rusya'da devlet istihdamının % 12,7'si hala tarım sektöründedir, sektör GSYİH'nin % 6,5'ünü (1998) üretmektedir ve 2000 yılında % 2,4 artmış olmakla beraber tarımsal üretim hala düşük seviyelerdedir. Tarım, toplam arazinin sadece yaklaşık % 32'sini işgal etmektedir (toplam arazinin yaklaşık % 45'i ise ormandır). Her iki ülke de reformlar konusunda bir uzlaşmayı temin etmede büyük güçlükler çekmektedir ve çiftlik özelleştirmelerine rağmen her ikisinde de çok az sayıda aile çiftliği bulunmaktadır ve verimlilik potansiyelin altındadır. Arazi mülkiyet haklarını pekiştirmede

yetersiz kalınması, özel çiftçiliğin gelişmesinin önünde engel olmuştur. Sonuç olarak özel çiftçilik halen büyük ölçüde pazar ekonomisi işleyişinin dışarısında bulunmaktadır. Bir zamanlar Avrupa'nın 'ekmek sepeti' olarak bilinen *Ukrayna*'nın tarım üretimi ise bağımsızlığından bu yana yarı yarıyadan da fazla düşmüştür. Bununla beraber kırsal kalkınma halihazırda dinamik bir gelişim göstermektedir (2000 yılı bütçesi, kırsal bölgelerin sosyal kalkınması için eski yıllara kıyasla beş kat daha fazla devlet harcaması yapılmasını öngörmektedir). Tarım sektörü, GSYİH2'nin yaklaşık % 19'unu temsil etmektedir. Bir önceki yıla kıyaslandığında brüt tarım üretimi 2000 yılında % 7,6 oranında artmıştır. Aynı yıl işleme endüstrisinin büyüme oranı ise % 25 olarak gerçekleşmiştir. Her ne kadar 1999 yılındaki üretimin % 60'ı özel sektör tarafından gerçekleştirilmiş ise de hala sektöre özel çiftliklerden ziyade hanehalkı tarlaları hakimdir. Son dönem itibarıyla ülkede 13,7 bin tarım işletmesi mevcuttur. Sektörde bir pazar altyapısı geliştirmek için muhtelif yasal tedbirler hazırlık aşamasındadır. Bu tedbirlerin arasında tarım borsaları, depo ve satış kooperatifleri ve toptan ürün borsaları da bulunmaktadır. *Ukrayna*'da 1999 tarihli Başkanlık Kararı, arazi reformunun dönüm noktasını teşkil etmektedir. Yasal düzenlemelerin amacı; verimliliğin artırılmasını sağlamak (arazi kaynaklarının % 80'i brüt tarım üretiminin sadece 1/3'ünü üretmektedir), tarım faaliyetlerine uygun krediler sağlanmasını temin etmek ve bir yandan devletin rolünü kısmak diğer yandan da fiyat pazarının serbestleşmesini sağlamaktır. *Ukrayna* politikalarının temel hedefi ise düşük verimliliği aşmak ve üretimi arttırmaktır. Sığır besleme ve bitki yetiştirme (özellikle tohum çiftçiliği) faaliyetleri halihazırda fiyat desteği de dahil olmak üzere devletin ciddi desteğini almaktadır.

24. **Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan** sınırlı miktarda tarım arazisine sahiptir ve bu arazilerin büyük bölümü de ilave sulama imkanlarına ihtiyaç duymaktadır. Üç ülke de makroekonomik reformlarda ve arazi özelleştirmesinde önemli ilerlemeler kaydetmiş olmakla beraber, bağımsızlıklarının hemen ardından ortaya çıkan sivil çatışmalar nedeniyle ilk evvela çöken ekonomileri ile ilgilenmek zorunda kaldılar. Arazi bozunumu ve yoksulluk birbiriyle bağlantılı iki konudur. Zira fosil yakıtların yüksek uluslararası fiyatları neticesinde insanlar ısınmak için odun yakıtını kullanmakta ve akarsu kaynakları kış döneminde enerji üretebilmek için kullanılmaktadır. Ermenistan çok az ekilebilir araziye sahiptir ve bu yüzden tüketilen tahılın % 60'ı ve mandıra ürünlerinin % 65'i dahil olmak üzere gıda ihtiyacını büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılamaktadır. Buna rağmen tarım sektörü, % 41 pay ile ülkenin en büyük işverenidir. Ermenistan, sürdürülebilir arazi reformu programını başlatan ilk Sovyet Cumhuriyeti'dir ve 1993 yılında tarım arazisinin % 87'sinin özelleştirmesi yapılmıştır. Azerbaycan'da da tarım, 1999 verilerine göre toplam işgücünün % 36'sını barındıran en büyük işverendir ve GSYİH'daki payı % 21,7'dir. 1992-1995 yılları arasında yaşanan düşüşün ardından tarımsal üretim, 1996'da düzelmeye başlamıştır. Yeni küçük çiftlikler (1999 yılında kayıtlı 44,561 firma bulunmaktadır), ölçek ekonomisinin imkanlarını kaybetmektedirler. 1995 Yılı itibarıyla Gürcistan'da tarım üretimi 1990'daki seviyesinin yarısı kadar olmuştur. Bugün üretimin büyük bölümünü özel sektör gerçekleştirmekle beraber arazi mülkiyeti konusunda çok zor ilerleme kaydedilmiştir. Nisan 1998'e gelindiğinde toplam arazinin sadece % 13,2'si özelleştirilmiştir.

25. **Yunanistan**'da tarım sektörü, işgücünün % 19,8'ini elinde bulundurmakta, AB'nin % 3'lük ortalamasına kıyasla GSYİH'nin % 8,3'ünü üretmekte (1998) ve toplam ihracatın % 30'unu temsil etmektedir. Sektör bu özellikleriyle başta Yunan üretim endüstrisinde (gıda ve içecek endüstrisi, tekstil endüstrisi, tütün işleme, v.b.) olmak üzere çok sayıda ekonomik aktivitenin geliştirilmesine de ihtiyaç doğurmaktadır. Arazinin sadece % 26,5'i ekilmekte ve % 40,4'ü sulanmaktadır. Sektörün karşı karşıya bulunduğu en önemli güçlük ise Ortak Tarım Politikası reformudur. Birincil sektörün karşı karşıya bulunduğu ve rekabet gücünü etkileyen iki temel sorun daha bulunmaktadır. Bu sorunlar ise, sektörün

yüzyüze olduğu son derece akut demografik problem ile yatırımların büyük ölçüde yetersizliğidir.

V. KEİ'NİN GAYRETLERİ

26. Tarım ve kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliği konusu tek bir KEİ programından ibaret değildir. Daha ziyade muhtelif KEİ projelerini ve Çalışma Gruplarını ortaklaşa ilgilendiren bir yaklaşımla ifadesini bulmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, teşkilat kuruluş belgelerinde de yeri olduğu üzere, KEİ'nin sürekli gündeminde olmuştur. Ulaştırma ve iletişim sektörlerinde olduğu gibi sektörel politikalar ve anlaşmalar hazırlanırken, en az kalkınmış yerler olan kırsal bölgelerin bu politikalardan yararlanabilmesine dikkat edilmiştir.

27. Bölgede gıdanın sürekli temini meselesini ve ülkelerin kendi tarım sektörlerini dönüştürme gayretlerini göz önünde bulunduran KEİ, bünyesindeki Tarım ve Tarım Endüstrisi Çalışma Grubu eliyle bir *Tarım Kalkındırma ve Gıda Programı Bölge Stratejisi* hazırlamak için FAO ile işbirliği yapmaktadır. Çalışmaların odağında esas olarak KEİ Üyesi Devletler arasında tarım ticaretinin geliştirilmesi ve gelecekte bir KEİ tarım politikası geliştirmek için zemin oluşturulması amaçları yatmaktadır. Öte yandan FAO tarafından bir de *Tarımsal Ticaret ve Gıda Güvenliği Konusunda Politika Yardımı Projesi* hazırlanmaktadır. Projede aşağıdakiler yer almaktadır: a) KEİ devletlerinde tarımın durumu hakkında yıllık bir araştırma yapması için Daimi Sekreteryaya yardımcı olmak, b) ulusal hükümetlere milli şartlarına göre gıda güvenlik politikaları geliştirirken yardımcı olmak ve Gıda Güvenliğini hedeflemiş Düşük Gelirli Ülkelerde (Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan) böyle politikalar formüle edebilmek için kapasite oluşturmak, c) tarım ve ticaret konusunda müzakerelerin yapılacağı WTO Milenyum Zirvesi hazırlıklarında ulusal uzmanlara ve KEİ personeline bölgeye has meselelere odaklı olarak ileri düzeyde eğitim sağlamak.

28. KEİ Tarım ve Tarım Endüstrisi Çalışma Grubu çalışmalarını üç temel doğrultuda geliştirmektedir: bitki yetiştirme ve toprak restorasyonu; hayvan besleme ve veterinerlik bilimi; su kültürü ve çevre. Son Çalışma Grubu toplantısında üç proje müzakereye sunulmuştur: bir 'Ekmek Buğdayı Şebekesi' tesis etmek, 'İlave Gelir İçin Karadeniz'de Düşük Gelirli Kırsal Aileler Arasında Arı Yetiştiriciliğinin Teşviki' ve 'Bitki Genetik Kaynakları'.

29. Aynı zamanda, kırsal nüfusun refahını son derece etkileyen doğa ya da insan kaynaklı afetlerin etkilerini hafifletmek için KEİ ülkeleri 1998 yılında *Doğa ve İnsan Kaynaklı Afetlerde Acil Yardım ve Acil Tepki için İşbirliği Anlaşması*'ni imzaladılar.

30. Bugüne kadar KEİ Üyesi Devletler arasında yapılan görüş teatilerinde aşağıdakiler geliştirilmesi gereken inisiyatifler olarak ortaya çıkmıştır:

- Bio-teknolojiden istifade edilmesi, yüksek verimli buğday, mısır, pirinç ve sair hububatın ekilmesi;
- Başta gıda işleme ve paketleme endüstrileri olmak üzere KOBİ'lerin ihracata dönük tarım ürünlerine yönlendirilmesi;
- Üretimi çoğaltmak maksadıyla tarımın muhtelif sektörlerinde bio-teknoloji ve diğer modern metodların kullanıma başlaması;
- Dağlık bölgeler için en uygun tarım tiplerinin belirlenmesi;
- KEİ bölgesinin sahip olduğu sekiz denizdeki potansiyeli de göz önünde tutarak, balıkçılık ve su kültürü konularında uzmanlaşmış küçük ölçekli (aile) çiftlikler tesis etmek;
- Özel balık türlerinin yetiştirilmesi de dahil olmak üzere balıkçılık ve su kültürünün geliştirilmesi için eğitim imkanları sağlanması ve tecrübe ve uzmanlıkların teati edilmesi;

31. *KEİ Gelecek İçin Ekonomi Gündemi*, bir *Tarımsal Kalkınma ve Gıda Güvenliği Bölge Stratejisi* geliştirilmesine büyük önem vermektedir ve bu meyanda, bölgesel gıda ve tarım ticaretinin KEİ ülkelerinin birbirlerini bütünleyecekleri bir şekilde arttırılmasına duyulan ihtiyaca özellikle atıfta bulunmaktadır.

32. Gıda güvenliğinin ve Karadeniz –kıyı- devletlerinin ekonomik kalkınmasının önemli bir temel taşı olan *balıkçılık* ve canlı deniz kaynakları, Karadenizin canlı kaynaklarının Muhafazası ve Balıkçılığa dair bir Konvansiyon hazırlığında olan KEİ'nin dikkatini özellikle çekmektedir.

33. Bölgedeki yoksulluğu azaltma gayretlerinin başarısında *Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası*'nın oynayacağı rol son derece temeldir. Banka, özellikle sektörde var olan KOBİ'leri finanse etmek suretiyle bölgenin gıda endüstrisini desteklemektedir. Gürcistan'da kaliteli un üretimini arttırmak için Banka, en büyük un üreticilerinden bir tanesine finansman (1 milyon ABD \$) sağlamıştır. Söz konusu şirket tahılı Ukrayna, Rusya ve Bulgaristan'dan ithal etmekte ve Ermenistan ile Azerbaycan'a ürün olarak ihraç etmekte olduğundan, verilmiş olan kredi, aynı zamanda Banka'ya üye olan ülkelerdeki ticareti de canlandırmaktadır.

34. KEİPA Ulusal delegasyonlarından gelen tekliflere göre KEİ çerçevesinde ortak ilgiye mahzar olup gerçekleştirilebilir olan başlıca öneriler şunlardır: a) bölgesel bir dokümantasyon ağı kurmak, genetik bitki kaynaklarının toplanması ve değerlendirilmesi: b) hayvan ürünlerinin ithalatı, ihracatı ve transit geçişinde sıhhi-veterinerlik prosedürlerinin basitleştirilmesi, c) KEİ ülkelerinde salgın hastalıkların durumunun takip edilmesi, d) kamu yönetiminde görev yapan devlet memurları ile kırsal bölge aktörlerinin eğitilmesi, e) pilot projelere (gösteri çiftlikleri) yatırım yapılması, f) pazarların tarım ve gıda ürünlerine açılmasını sağlayacak hükümetlerarası anlaşmaların yapılması.

VI. STRATEJILER VE ÖNCELIKLER

35. STKK politikalarının genel kalkınma hedefleri şunlar olmalıdır: i) uluslararası çevrelerin giderek daha rekabetçi olmasından kaynaklanan güçlüklerin çerçevesinde KEİ tarımının rekabet özelliğinin iyileştirilmesi, ii) bozulmuş olan sosyal ve çevresel dengenin yeniden tesisi için kırsal toplumun gerçekleştirilebilir ve entegre bir şekilde geliştirilmesi. Bu sebeple STKK planlarının önceliği; tarım ürünlerinin pazar etkinliğini, kalitesini ve sağlık standartlarını arttıracak olan ve çevrenin korunması hakkındaki hükümlere saygılı bir şekilde kırsal alanlarda yeni istihdam fırsatları sağlayacak olan tedbirlere vermesi gerekmektedir. Hiç şüphesiz, istikrarlı bir makroekonomik çerçeve ve rekabetçi bir ticaret rejimi, dinamik kırsal kalkınma için esastır. Ulusal politikalar ile KEİ gayretlerinin odaklanması gereken eylem konuları aşağıdaki gibidir:

36. **Tarımda Verimliliğin ve Rekabet Gücünün Arttırılması.** Kırsal ekonomilerin yeniden canlandırılmasında temel yol, kötüleşmekte olan tarım performansının geriye çevrilmesi ve kırsal geliri arttıracak olan büyümenin kolaylaştırılmasıdır. Tarım üretiminde *çiftlikler* en temel faktörü temsil etmektedir. Dolayısıyla ekonomik olarak yaşayabilir ve etkin çiftlikler yaratmak için çiftçilere arazilerinde kalma hakkının teminat altına alınması gerekmektedir. Bu durum, rekabetçi gıda işleme ve pazarlama altyapılarının ortaya çıkmasını ve tarımda teknolojik değişikliklerden istifade edilmesini kolaylaştıracaktır. Tarımın gelişmesinde yeni *teknolojileri* kullanma talebi oldukça yüksek olmakla beraber yoksul olan kırsal nüfus, ihtiyaç duymasına rağmen teknolojinin ya da ona bağlı girdilerin (ve ilgili araştırmaların) bedelini ödemekte güçlük çekmektedir. Verimlilik ancak ve ancak yeni teknolojilerin kullanılmasıyla arttırılabilir. Buna makinalardan, geliştirilmiş bitki ve hayvan stoklarından ve türlerinden, daha iyi mahsul bakımından ve hasat sonrası

bakımdan, çok yüksek meblağlı yatırımlardan ve su kaynaklarına erişim imkanlarından istifade edilebilmesi de dahildir.

37. Tarım sektörünün rekabetçi yapılması, etkin politika ve tedbirlerin uygulanmasını gerektiren karmaşık bir çalışmadır: arazi piyasasının oluşabilmesi için toprak reformunun hızlandırılması; kooperatiflerin ve tarımsal gıda endüstrisinin geliştirilmesi; meslek kuruluşlarının ve Ziraat Odalarının kuvvetlendirilmesi; kırdaki bankaların ve sigorta şirketlerinin yeniden yapılandırılması; özel yatırımların desteklenmesi, v.b.. *Gıda işleme endüstrisi* sözkonusu olduğunda ise; mevzuat, teknik standartlar ve elbette ki sıhhi şartlara uygunluk konularında ciddi ilerlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. Açık olarak görüldüğü gibi bu alanda ilerleme kaydedebilmek için çok miktarda yatırım yapılmasına ve mevcut tesislerin yenilenmesine gereksinim vardır. Yurtiçindeki makroekonomik ortamın gıda sanayiinde yatırımları kolaylaştırmasını sağlamak da sürecin bir başka gerekli unsurudur. Bu bağlamda, uluslararası gıda işleme şirketlerinin doğrudan yatırımlarıyla tarıma yapılabilecek olan katkıların da hafife alınmaması gerekmektedir. Bazı hallerde bu tür yatırımlar tüm yükü taşımaktadır. Mandıra ürünleri ve konfeksiyon gibi alanlarda yabancı şirketler tarafından yapılmış olan doğrudan yatırımlar, yerli tarım üreticilerinin kaliteli ham madde arzetmelerine yardımcı olmaktadır. Zira bu sayede yabancı yatırımcılar, üretecekleri ürünün hem ülke içinde hem de yabancı pazarlarda rekabet edebilir olmasını sağlayabileceklerdir.

38. **Kırsal Kalkınma.** Kırsal bölgelerin kalkınması bölgesel faktörlere dayanmalı ve yerel teşebbüslere destek olmalıdır.

a. *Altyapı ağları ve tesisler.* Ülkeler, kırsal nüfusun ihtiyaçlarını karşılayan hizmetler sektörü de dahil olmak üzere kırsal bölgelerini, güncel tedarik ve altyapı ağlarıyla (iletişim, ulaştırma, enerji) donatmalıdırlar. Köy altyapısını iyileştiren ve ilgili endüstrileri destekleyen organize eylemler, kırsal bölgelerdeki sosyal ve müteşebbis çevrelerde genel bir iyileşme sağlamakta ve alternatif istihdamın yaratılmasını birinci derecede etkilemektedir.

b. *İnsan sermayesi.* İnsan sermayesi kırsal topluluklarda vazgeçilmez bir değerdir ve hal böyle olunca kapasite yaratıcı programlar ve eylemler ile bu değere öncelik verilmesi gerekmektedir. Kapasite yaratımı eğitime; teknik, çevresel ve ekonomik bilgiye; 'yeni yetenekler' kazanmak için kırsal nüfusun bilgiye erişebilirliğine dayanmaktadır.

c. *Gelir politikası.* Çiftçilerin gelirinin çeşitli olmasına ve başta etkin üretim ve pazarlama ile eko-turizm gibi çiftlik dışı faaliyetler olmak üzere ağırlıklı olarak müteşebbis faaliyetlerden kaynaklanıyor olmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

d. *Kurumların kuvvetlendirilmesi.* Vatandaşlara hizmet veren katılımcı ve şeffaf kurumlar, sosyal kalkınma stratejilerinin temel taşlarıdır ve kırsal kalkınmaya çok büyük katkı sağlamaktadırlar. Tarıma ilişkin stratejik rolleri yerine getirebilmek için optimum arazi yapısını, zilletlik ve mülkiyet haklarını sağlamak üzere sözkonusu kurumların kuvvetlendirilmesine ihtiyaç vardır.

39. **Yatırımların Canlandırılması ve Kırsal Bölgelerde Özel Sektörün Gelişiminin Kolaylaştırılması.** Özel sektör, kırsal refahın arttırılmasında temel bir faktördür. Genel olarak söylemek gerekir ise alınacak tedbirler; yatırım sermayesini, üretim ve hizmetleri sağlamak üzere özel sektörü harekete geçirmeyi hedeflemelidir. Rekabetçi bir özel sektörün ve etkin çalışan piyasaların gelişmesini sağlayacak mali kurumların ve gerekli yasal çerçevenin oluşturulması bir zorunluluktur. Kırsal bölgelerde özel sektörün ve özellikle de tarımın gelişmesi için krediye ihtiyaç vardır. Diğer sektörler ile tarımın ortak özelliği hepsinin de kredilere ihtiyaç duymasıdır. O yüzden tarım sektörünün de kısıtlı olan kredi kaynaklarını elde etmek için rekabet etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede iki temel kredi biçimini desteklemeye ihtiyaç bulunmaktadır: ticari bankacılık sektörü tarafından sağlanan krediler ile teşvikli krediler ve kredi teminatları. Tarım işleme

sektörü ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin elinde olduğundan, kırsal bölgelerdeki mevcut KOBİ'lere ve yeni açılan küçük işletmelere tazminat ödemesi yapılması gibi finansal ya da başka türlü teşviklere öncelik verilmelidir.

40. Kırsal kalkınmaya yatırım yapmak genel olarak hükümetlerin ilk öncelikleri arasında yer almaz. Bu durumda yapılması gereken, sınırlı olan hükümet kaynaklarını, ulaştırma altyapısı gibi özel yatırım akışına neden olabilecek kamu alanlarına yönlendirerek azami faydayı sağlayacak bir yatırım stratejisi planı geliştirmektir.

41. **Doğal kaynakların yönetimi.** KEİ Üyesi devletlerinin çevreyi koruma politikalarında yanıt vermek zorunda oldukları yeni güçlükler 49/2001 sayılı KEİPA Tavsiye Kararı'nda detaylı olarak yer almaktadır. Ülkeler, asgari çevre standartlarını karşılayan projelerde yatırımların yoğunlaşmasını sağlamalıdır. Kırsal hayatın doğal kaynak tabanında hitap edilmesi gereken dört temel unsur bulunmaktadır – toprak, ormanlar ve su. Teknoloji ve araştırmaların; kirliliğe ve su kaynaklarının azalmasına, erozyona ve toprak kirliliğine, biyolojik çeşitliliğin kaybolmasına ve tarım üretiminin yoğunluğu yahut yaygınlaşmasından mütevellit hassas ekosistemlerin geri dönülemez biçimde zarar görmesine karşı bir sınır getirmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Diğer taraftan yenilenemez enerji kaynaklarına artık daha az güvenilmesine de gereksinim bulunmaktadır.

42. **Destekleyici Politikalar ve Mevzuat** (ruhsatlandırma, sıhhi tedbirler, entellektüel mülkiyet hakları, vergiler, v.b.). Her ne kadar pazar odaklı reformları destekleyen ve devlet müdahalesini azaltan tedbirler alınmış ise de, ticari tarım firmalarının özelleştirilmesi, fiyat serbestisi ve daha da az devlet müdahalesi için gerekli yasal çerçevenin oluşturulması sürecinde daha fazla ilerlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. Her türlü fiyat desteği programı, piyasa koşullarının tam olarak bilinmesini gerektirmektedir. Tarımda daha fazla destek ve korumacılıkla sonuçlanabileceğinden; bu programlar son derece ihtiyatla uygulanmalıdır. Arazi mülkiyeti ve arazi reformu ile arazinin yeniden dağıtımı konularında son derece açık yasaların olması, KEİ bölgesinde tarımın gelişmesi için temel bir meseledir. Toprak mülkiyeti üzerinde süregelmekte olan belirsizlik, işlevsel bir arazi piyasasının gelişmesine mani olmakta ve sektöre olan yatırımları yıldırmaktadır. Bununla beraber, yeterli kurumsal kontrol ve destekleyici makroekonomik politikalar yok ise, tek başına özelleştirme de sektörü yeniden canlandırmaya yetmeyecektir. Güvenilir bir düzen ortamı ve yaptırım gücü, ekonomik işlemlerin ve kırsal finansın teminat altına alınmasıyla ilgili her konuda başrolü oynamaktadır. Toprak reformunun desteklenmesi gereken bir başka unsuru ise *şeffaflıktır*.

43. KEİ ülkelerinin aynı zamanda uluslararası düzenlemelere uymaları ve çevresel kaygıları tarım da dahil tüm sektör politikalarına yansıtma yükümlülüğünü yerine getirmek üzere hukuki adımlar atmaları gerekmektedir. Uluslararası ve Avrupalı düzenlemelere uyum sağlamak ve o düzenlemeleri uygulamak için gerekli idari yapıları ve kurumları tesis etmek konusu hala tüm KEİ ülkeleri için büyük bir güçlük olmaya devam etmektedir.

44. Sürdürülebilir tarım hedefine giderken çiftçiler dahil tüm iştirakçilerin, merkezi ve yerel makamların, araştırmacıların ve tüketicilerin sorumluluğu bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bahse konu her bir grubun o yolda giderken yapacağı katkılar bulunmaktadır.

VII. SONUÇ

45. Tarım ve kırsal kalkınma politikalarının sürdürülebilirliği, KEİ üyesi devletlerin arasında giderek artan bir endişe konusudur. Pek çok KEİ ülkesi hala mevcut gıda taleplerini karşılamaya çalışmakta ve bir yandan doğal kaynaklarını korurken diğer yandan bölgede yoksulluğu azaltmaya gayret etmektedir. Küresel pazarlara başarıyla entegre olabilen rekabetçi bir tarım sektörüne ulaşmak konusu ise başka bir uzun vadeli amaçtır. Bölgenin ekonomik potansiyeli büyük önem taşımaktadır. Kırsal ekonomi, 21nci

yüzyılda da KEİ'nin ekonomik ve sosyal yapısı içerisinde önemli bir unsur olmaya devam edecektir.

46. Karadeniz'de kırsal topluluklarının çevresel, ekonomik ve kültürel sürdürülebilirliği bölgesel sinerjileri gerektirmektedir. Hal böyle olunca, atılması gerekli olan bir dizi adım önceki bölümde ve ekte yer alan 54/2001 sayılı Tavsiye Kararında özetlenmektedir. Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma (STKK) konusundaki ortak bölgesel kaygılar tespit edilirken KEİ ve ona Bağlı Organların önemli rol oynaması mümkündür. Bunu müteakiben bölgesel taahütler müzakere edilebilecek ve üzerlerinde mutabakat sağlanabilecektir.

47. STKK Politikaları geniş ölçekli olarak uygulandığında bundan herkes ama farklı farklı şekillerde faydalanacaktır. Bu gerçekten dolayı sözkonusu politikaların uygulanması, bölgesel ve ulusal ölçeklerde önemli bir siyasi güçlük teşkil etmektedir. Bu çerçevede pekçok hükümet ve hükümetlerarası makamın politika ve eylem programlarını uyumlu hale getirmek için birbirleriyle uzlaşmaları gerekmektedir.